

Magyarország és I. József császár politikája

Nem céloim, hogy megírjam a Rákóczi-szabadságharc történetét.¹ Inkább arra törekszem, hogy meghatározzam, milyen jelentősége volt ennek az eseménynek az európai politikában és I. József császár politikájában. A vizsgálat eredményeként új megvilágításba kerül Rákóczi jelentősége, hibái, eredményei és politikájának sajátos jellege.

Ahhoz, hogy Rákóczinak az európai politikában betöltött jelentőségével tisztába jöjjünk, először a nagyhatalmak álláspontjával kell megismerkednünk. XIV. Lajos kísérlete, hogy unokája, Anjou Fülöp számára úgy biztosítsa a spanyol örökséget, hogy nem mond le a franciászágiról sem, koalíciót hívott életre. Ennek célja az volt, hogy megakadályozza, hogy a Spanyolországgal megerősödött Franciaország egészen a maga uralma alá kényszerítse Európát. A koalíció, amelyhez 1705-ben – I. József császár uralkodásának kezdetekor – Anglia, Hollandia, Ausztria, Portugália és Piemont tartozott, XIV. Lajosra teljes vereséget akart mérni. A spanyol örökösödési háború ezért kezdettől fogva döntő jelentőségű volt az európai történelemre nézve. III. Orániai Vilmos és később a whigpártiak diktálni akarták a békefeltételeket Versailles-ban. A békefeltételek részeit illetően azonban a szövetségesek nem voltak azonos állásponton. A dolog természetéből adódott, hogy a legnagyobb területi igényrel a Habsburgok léptek fel. Ezért szorgalmazta I. József császár, már mint római király a háborút, amelyet kezdettől fogva döntő küzdelemnek tekintett. Ő szervezte meg a harcot és az 1703-as első válság idején ő emelte a két legfontosabb személyt döntő pozícióba: Eugén herceget az udvari haditanács és Starhemberg grófit az udvari kamara elnöki székébe. I. József céljai jelentősen eltértek apja elképzeléseitől. I. Lipót meg akarta szerezni a spanyol örökséget ifjabb fia, Károly számára. Nyugaton békét akart biztosítani. József törekvése az volt, hogy érvénytelenítse V. Károly döntését, azaz a család ausztriai, császári ágát régi jogaiba visszahelyezze. Ez a következőket jelentette: mindenekelőtt az Itália fölötti uralmat a spanyol hűbéri kapcsolat megszüntetésével, másodsorban a nyugati határ biztosítását az ún. barrière révén, harmadszor az itáliai birtokok nélküli Spanyolország megszerzését öccse számára. Eszerint tehát nemcsak Milánó – ahogyan ezt az 1703-as bécsi Favoritákban kötött megállapodás kimondta –, hanem Nápoly és Szicília is közvetlenül a császár uralma alá került volna, Itália többi részét pedig közvetett hűbérrendszer segítségével csatolta volna a birodalomhoz.

Ezekben az elgondolásokban Magyarország egyelőre nem játszott szerepet. Mellőzték a törökkel vívandó döntő harc egész kérdését is. Éppen ez állíthatta azonban I. József császárt nehéz elhatározás elé.

Ha a felsorolt igényeket összességükben tekintjük, rögtön világossá válik, hogy azok összeegyeztethetetlenek voltak a szövetségesek elképzeléseivel. A protestáns tengeri hatalmaknak általában nem állt érdekükben a katolikus Ausztria túlzott támogatása. Érdekeik csak két kérdésben egyeztek

¹Ez a tanulmány az 1972 márciusában a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében Budapestén tartott előadásom átdolgozott változata. Bővített jegyzet-apparátust nem tartottam szükségesnek, mert egészében hivatkozhatom „Kaiser Joseph I. zwischen Kaisertradition und österreichischer Grossmachtpolitik” című cikkemre (Historische Zeitschrift, 215. 1972. 528–606). Itt csak az idézetek helyét és a feltétlenül szükséges utalásokat adom meg.

meg: 1. Spanyolország nem szállhat a Bourbon-házra, 2. Franciaországot meg kell akadályozni, hogy tovább háborúzzon. Egyébként az egyes szövetségesek a következőkre törekedtek:

Anglia szabaddá akarta tenni a kereskedelmet Spanyolországgal és gyarmataival. Ennek érdekében a francia–spanyol blokk felrobbantandó és Spanyolország, gyarmataival együtt az angol kereskedelmi érdektérülethez csatolandó. Anglia gyenge királyt akart a spanyol trónra. Emellett a gyarmatbirodalom kibővítése is szándékában állt, továbbá Dunquerque erődítményének lerombolása.

Hollandia érdekei a következőképpen alakultak: számára is a spanyol kereskedelem kérdése állt a középpontban, azzal a különbséggel, hogy az ország eddig sem volt olyan mértékben kirekesztve ebből a kereskedelemről, mint Anglia. Hollandia a háború egész ideje alatt kereskedett Franciaországgal. Sőt azt lehet mondani, hogy a hollandok ebből a kereskedelemről fedezték a Franciaország elleni háború költségeit. Hollandia számára tehát a valódi problémát nem a kereskedelem, vagy a gyarmatok jelentették, hanem a biztonság. Ezért neki is érdekében állt, hogy erős védelmi sávot (barrière-t) létesítsenek Franciaország határán.

Portugália csak azt kívánta, hogy Spanyolország meggyöngyüljön.

Savoya-Piemont mindenekelőtt területét akarta növelni. A területi gyarapodásra a királyi cím tette volna fel a koronát. Montferratot, Milánót vagy részeit Piemonthez csatolták volna. Savoyai II. Viktor Amadeus, mint II. Fülöp spanyol király ivadéka, a spanyol örökségnél is szóbajött, erre alapozta jelentős terjeszkedési elképzeléseit. Amikor 1703-ban átállt a császár oldalára, területi igényekkel csábították.

Franciaország elsősorban Spanyolországot akarta megtartani és lehetőleg sértetlenül akart kikerülni a háborúból. Fontos tudni, hogy XIV. Lajos azért volt nagyon érdekelt egész Spanyolország megtartásában, mert annak németalföldi birtokai révén Hollandiát, az itáliaiakon át pedig Ausztriát akarta délről bekeríteni és fenyegetni. A spanyol Németalföld emiatt a tengeri hatalmak, az olasz hódítások pedig Ausztria számára bírtak nagy jelentőséggel.

Ezekből a tervekből hiányzik Magyarország és hiányzik vezére, Rákóczi. A valóságban mégis rendkívül fontos helyzetet foglaltak el. Rákóczi szándéka az volt, hogy Franciaország szövetségésévé legyen és a béketárgyalásokon önálló tárgyalófélként léphessen fel. Ezt nem sikerült elérnie. XIV. Lajos csak hitette, jóllehet pénzügyileg támogatta őt. Ugyanakkor a szövetségesek politikai gépezetének működésében Rákóczi jelentős bonyodalmat okozott; rajta múlt, hogy a szövetségesek kudarcot vallottak és Franciaország végül is ép bőrrel szabadult a háborúból. A dolog nyitját I. József politikája adja.

I. Józsefnek két lényeges célkitűzése volt: az első, az egész Itália fölötti uralom elnyerése, amelyre olyannyira törekedett, hogy még a pápával történő összeütközés elől sem tért ki, a második, a Rajna-barriére felállítása, azaz olyan védőöv kialakítása Franciaországgal szemben, amelyet a Lotharingiából, a Franche Comté-ből és Elzászból alkotott ütközőállam képezett volna. József tervei még ezen is túlmentek. A rajnai határ biztosítása révén olyan módon akart a birodalmon uralkodni, ahogyan V. Károly óta elődei közül senki sem. A történeti irodalomban újra és újra azt hangoztatják, hogy I. József gyakorlatilag feladta a „Rajna-barriére-t”, mivel sokkal fontosabb volt számára Itália.² Előszeretete Itália iránt félreismérhetetlen, de a „rajnai védőöv” létrehozásában is nagyon érdekelt volt. Éppen itt szorította sarokba Rákóczi. A „rajnai védőöv” kérdése három szempontból játszott szerepet a császári politikában:

1. Csak az lehetőtt császár, aki védelmet és biztonságot nyújtott. Ezt a biztonságot akarta I. József minisztere, Wratislaw egy nyugati ütközőállam létrehozásával megteremteni. Északon a belga erődök képezték volna az erős falat, a nyugati határon, Lotharingiában erődítményrendszert létesítettek volna, hogy megakadályozzák Franciaország további keleti terjeszkedését.

2. Lotharingiának követelései voltak Montferrat–Gonzagával szemben. Montferrat és Milánó egy része viszont Piemontot illette. Abból a célból, hogy politikájának Itáliában szilárd bázist teremtsen, I. József egyesíteni akarta a milánói hercegség megmaradt részét az elszigetelt birodalmi hűbérbirtokkal, Mantovával, hogy így Észak-Itáliában erős támaszpontot szerezzen. Az örökösödési követelés miatt, amelyeket Lotharingia Montferrattal és Gonzagával szemben támasztott, ezeket a terveket csak úgy lehetett megvalósítani, ha Lotharingiát északon Elzásszal és a három lotharingiai

² Uo. 564. s. köv.

püspökséggel, Metzcel, Toulonnal és Verdunnel kártalanítják. József olasz politikája tehát szoros összefüggésben állt a rajnai erődvonlra vonatkozó tervekkel.

A harmadik pont a Hollandiával való rivalitás volt a Nördlingeni Szövetségben. A Nördlingeni Szövetségben a német birodalmi tartományok a mainzi választófejedelem, Lothar von Schonborn vezetésével önálló félként léptek fel. Ezáltal Hollandia, mint védnökük, északon csakúgy, mint nyugaton erős állásokra tett szert. Ez nem volt veszélytelen, mert a protestáns rendek természetesen leg szívesebben vették a védelmet és a biztonságot a protestáns Hollandjától, mintsem a katolikus császártól. Ha a császár az általa létrehozott rajnai biztonsági rendszerrel ezen a helyzeten a maga javára változtatni tud, azzal megteremti jövőbeni nagyságának és a német birodalmi uralmának lényegi feltételeit.

Mindenképpen meg kell vizsgálnunk közelebbről a Nördlingeni Szövetséget. Nördlingenben a hat birodalmi tartomány: Frankónia, Svábföld, a rajnai választófejedelem, Felső-Rajna, Ausztria és az alsó-rajnai Westfália tartomány külön-külön államként szövetséget kötött a tengeri hatalmakkal. Ebben a szövetségben két ígéretet kaptak: megígérték nekik, hogy 1. nyugaton erős határt hoznak létre, az ún. birodalmi barrière-t, 2. a békekonzferencián saját küldöttekkel képviselhetik magukat. Az 1704-es höchstádti csata után a Nördlingeni Szövetségre hárult a birodalom nyugati határának védelme, ami a Türkenlouis-nak nevezett Badeni Lajos vezetése alatt némiképp sikerült is. A támadó védekezés azonban, amit eredetileg terveztek, meghiúsult azon, hogy Ausztria az ehhez szükséges és megígért húszezer embert nem állította ki. Ennek közvetlen következménye a franciák 1707-es áttörése volt a Fekete Erdő vonalain. Bár ez az áttörés nem vezetett döntő csatára, de a birodalmi rendeket, különösen a Nördlingeni Szövetségben egyesült tartományokat, felette elbizonytalanította. Úgy érezték, hogy cserbenhagyták őket. A háború egész lefolyása szempontjából azonban sokkal többet nyomott a latban, hogy a tervezett offenzívát, amelynek során a „rajnai erődvonlat” és különösen Lotharingiát kellett volna meghódítani, nem tudták megindítani. A franciák visszavonulása után csak nagy fáradtsággal sikerült némiképp állandó védelmet kiépíteni. A szövetségesek a torinói és az Oudenarde-i győzelem ellenére sem lépték át az elzászi határt. A birodalmi rendeknek tehát nem sikerült majdani birodalmi erődvonlul meghódítása. Az elgondolást az hiúsította meg, hogy húszezer császári katona nem hagyhatta el a Habsburg Monarchiát, mert Rákóczi Ferenc csapataival vívtak kemény harcot Magyarországon. Ez a húszezer ember hiányzott a Franciaország elleni hadműveletekből.

Ez volt az oka annak, hogy a tengeri hatalmaknak különleges érdekük fűződött a magyar felkelés – ahogy nevezték – befejezéséhez. Ezért került I. József császár uralkodásának kezdetén, 1705–1706-ban angol és holland közvetítéssel Nagyszombatban tárgyalásokra sor. 1705 október végén Sunderland lord és a holland Rechteren gróf Nagyszombatba érkezett, hogy elősegítse a császár és a magyar rebellek között a kiegyezést. Mindketten nagyon rokonszenveztek a magyarokkal. Ebben része volt annak is, hogy a szabadságharcos Rákóczi és a protestáns kurucok Németalföldön és Angliában nagy tekintélynek örvendtek. Ha Rákóczi ekkor jólétesült, sok mindent elérhetett volna. Valószínűleg egyik döntő pillanata volt ez a magyar történelemnek: Rákóczi, bízva Franciaországban, túlzott követeléseket támasztott. I. József ha győz, akkor sem tudta volna egykönnyen túltenni magát a feltételeken, hiszen azok a tengeri hatalmak garanciájával jöttek volna létre. Rákóczi elszalasztotta ezt az alkalmat, és a végsőkig elmérgesítette a dolgokat, amikor 1707-ben I. József császárt, mint magyar királyt detronizálta. Wratislawnak igaza volt, amikor 1706 júniusában a tárgyalások végén ezt mondta Rákóczinak: „Fenséges Herceg! Ön annak a Franciaországnak az ígéretére támaszkodik, amely a szőszegés révén szerencsétlenül járt fejedelmek menhelye. Ön is ezeknek a számát fogja szaporítani és ezen a menhelyen hal majd meg.”³

A jóslat, bár nem volt rossz, nem vigasztalta Ausztriát, amelynek tovább kellett harcolnia Magyarországon. Különösen hátrányosan hatott, hogy a szövetségesek a nagyszombati tárgyalások sikertelenségét jelentős mértékben Ausztria nyakába varrták, és ez nem is volt alaptalan. Bécsben nagy gonddal néztek a tárgyalások elé. Nem ok nélkül féltek attól, hogy angol és holland nyomásra Rákóczival kedvezőtlen feltételek között lesznek kénytelenek megegyezni, ami magyarországi uralmu-

³ Oswald, Redlich: Das Werden einer Grossmacht. 1942. 165. s köv. (Rákóczi emlékirataiból idézve.)

kat nagyon kérdésessé tette volna. Bécsben tehát egyáltalán nem szomorkodtak, amikor a tárgyalások eredmény nélkül megszakadtak. Persze ez még korántsem jelentette a bécsi kormány gondjainak megszűnését. A szövetségesek elkedvetlenedése ugyanis nem maradt következmények nélkül. 1706 nyarán és őszén egyre több jel mutatta, hogy Franciaország békét keres. Az 1706-os szeptember 7-i torinói csata felfedte XIV. Lajos számára helyzetének komolyságát. Ezért a következő javaslattal állt elő: az olasz államokat adják Anjou hercegnek, Spanyolországot pedig kapja meg Károly főherceg. Anglia és különösképpen Hollandia számára ez csábító volt. Ezért küldték az osztrák udvari kancellárt, Sinzendorffot 1706 októberében Németalföldre. A Marlborough-val folytatott tárgyalások során Sinzendorff feltárta Bécs egész elgondolását, amit nagyjából-egészében el is fogadtatott. Ausztria számára ez azt jelentette, hogy garantálják számára a mindaddig a spanyol örökséghez tartozó Milánó birtoklását. A három püspökséggel és Elzászal megerősített Lotharingia erős „ütközőállamot” alkotott volna a birodalom és Franciaország között. Ezt az ütközőállamot a burgundiai örgrófsággal bővítették volna ki. A terv gyakorlatilag azt jelentette, hogy Franciaországot az 1654-es pireneusi békében megállapított határookra szorítják vissza.

Amikor azonban Sinzendorff a holland államtanácsoshoz, Heinsiushoz fordult, erős ellenállásba ütközött. Heinsius világosan megmondta, hogy a hollandok a francia javaslat elfogadását tervezik, amely Spanyolországot Károly hercegnek, az olasz birtokokat pedig V. Fülöpnek szánta. A magyar rebellesek, folytatta Heinsius, akiknek a megbékítésére nincs remény, ő császári felségének annyi tennivalót adnak, hogy az Itáliában szerzett előnyök ellenére sem tud kellő erővel fellépni a német birodalom hadbavonultatására, már pedig amúgy a német hercegektől és a nagyra nőtt választófejedelmektől semmi különöset nem lehet várni.⁴ Kemény tárgyalások során sikerült Sinzendorffnak ezeken a nézeteken valamit enyhíteni. Különösen azzal tudta Heinsiust engedményekre bírni, hogy emlékeztetett: Nördlingenben a hollandok magukra vállalták a nyugati birodalmi védővonal létrehozásának kötelezettségét. Sinzendorffnak sikerült a tengeri hatalmakkal általánosságban elfogadtatnia a Habsburg háborús célokat. Azaz, hogy Spanyolország az 1654-es határok közt Károly főhercegre, az olasz birtokok pedig a császárra szállnak, s a német birodalmat nyugaton a megnövekedett és megerősített Lotharingiával együtt a létesítendő védővonal (a barrière) védi.

Ez azt jelentette, hogy I. József már 1706-ban kinyilvánította háborús céljait, és megkapta hozzájuk a szövetségesek jóváhagyását. Fontos volt, hogy a birodalmi védővonal létrehozását mint egyik célt elfogadták; ezt a császár a német birodalom nevében képviselte. Azzal az erővel viszont nem rendelkezett sem a császár, sem a birodalom, amely lehetővé tette volna a védővonalként kijelölt területek elfoglalását. Ausztria terveit illetően ez kettős veszélyt jelentett: először is a császárság megújításának tervét csak akkor lehetett megvalósítani, ha sikerül a birodalom számára nyugaton védelmet biztosítani. Másodsorú azokat a terveket, amelyek Észak-Itáliában a milánói hercegség megerősítése révén kívántak szilárd állást kiépíteni, csak akkor lehetett megvalósítani, ha Lotharingiának a vele határos Montferrat-ra támasztott igényeit ki tudják elégíteni. Annak azonban vajmi kevés esélye volt, hogy a tengeri hatalmak akkor is síkraszálljanak a birodalmi védővonal létesítéséért, ha annak egész területét nem tudták elfoglalni, hanem XIV. Lajosnak úgy kellene átengednie. Konkrétan: a meghódított Lotharingiáról, Elzászról és a burgundiai örgrófságról való lemondást szabhatták feltételként, de arra, hogy ekkora területről lemondjon, csak akkor kényszeríthették, ha a békefeltételeket Versailles-ban diktálják. Bár Londonban álmodoztak még ilyesmiről, Hágában időközben kétkezdőbb nézetek lettek úrrá, és Bécsben is tisztában voltak azzal, hogy Franciaország térdre kényszerítésének esélyei évről évre rosszabbodnak.

Éppen mert a császári seregek Olaszországban és Németalföldön olyan győzelmesen harcoltak, a birodalomban rossz néven vették a császár Rákóczi által kikényszerített óvatosságát a nyugati határon, különösen elkeserítően hatott, hogy a császár ott, ahol arról volt szó, hogy Ausztria számára hódítanak, erős sereggel támadott, a nyugati határt azonban, ahol a birodalom védelméről volt szó, átengedte a birodalmi hadsereg szedett-vedett kötelékeinek. Mivel a német fejedelmek sem tettek semmit a birodalom védelmére, sőt csapataikat jó pénzért átengedték a nagyhatalmaknak, az egyes tartományokban élő nemesek, a császár leghűségesebb hívei úgy érezték, hogy Bécs a Habsburg

⁴ Ld. Sinzendorff 1707. januári zárójelentését: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs. Staatskanzlei. Vorträge 12.

nagyhatalmi politika érdekében cserbenhagyta őket. Így a magyar felkelés a birodalom belső összetartó erejére is kihatott. Azok az erők, amelyek a birodalmat Béctől függetlenül akarták szervezni, ösztönzést nyertek.

Franciaország helyzete 1707–1708 között olyan komolyra fordult, hogy 1709-ben és 1710-ben kész volt komoly béketárgyalásokra is. Mivel a birodalmi határ mentén területi hódításokra sem került sor, I. József császár kénytelen volt másodszor is figyelmeztetni a hollandokat a Nördlingeni Szövetségben vállalt kötelezettségükre a birodalmi védővonal létrehozására vonatkozóan. Ez a figyelmeztetés ezúttal nem közvetlenül történt, Lothar Franz von Schönborn mainzi választófejedelem biztatták fel, hogy hívja össze a birodalmi tartományokat és velük ilyen irányú követeléseket támasztasson.

Új elem volt ez a császári politikában, s Ausztriára nézve semmiképpen sem volt veszélytelen, hiszen Bécs aligha befolyásolhatta a birodalmi rendek állásfoglalását, Rákóczi ugyanis megakadályozta abban, hogy a vállalt katona-kontingenst kiállítsa, s ezzel gyakorlatilag kivált a birodalmi szövetségből. Különösen az 1707-es francia előrenyomulás után erősen meglazultak a kapcsolatok, a birodalmi szövetségi tanács üléseire Ausztriát meg sem hívták többé. A birodalmi szövetség vezetése teljesen a mainzi választófejedelem kezébe került. Nem volt tehát veszélytelen, amikor most aktív külpolitikára ösztönözték. 1709 májusában a hágai előzetes béketárgyalásokon Heinsius nem képviselte a birodalmi védővonal létrehozására vonatkozó követelést, Eugén herceg és Sinzendorff, a két császári küldött pedig nem tudta keresztülvinni. Franciaország mindent visszautasított, arra hivatkozva, hogy a szövetségesek a birodalom nyugati határán nem értek el sikert. Ebben a vonatkozásban a háború végéig változatlan maradt a helyzet. Az 1709-es és 1710-es gertruydenbergi tárgyalások az angol követelés miatt futottak zátonyra, hogy ti. XIV. Lajos vegyen részt unokájának, V. Fülöpnek Spanyolországból történő elűzésében. Bár 1708. augusztus 4-én a császári csapatok nagy győzelmet arattak Rákóczi fölött Trencsénél – a magyarokon ezt követően a kimerülés jelei mutatkoztak –, az ország azonban, amelynek parasztjai és kézművesei megbízhatóbb szövetségesnek bizonyultak, mint a nemesség, nem nyugodott meg. A császári csapatokat nem lehetett kivonni. Ehhez járult, hogy a császári pénztár kiürült. Anglia már 1708-ban nem adott kölcsönt Ausztriának, mert a bécsi garancia Londonban nem látszott elég megbízhatónak. Mint lényeges okot, a magyarországi helyzetet is megemlítették. Attól féltek, hogy a protestáns Magyarországot éppen ezzel a pénzzel nyomják el – ilyen politikát a Cityben nem lehetett érvényre juttatni.

A háború kimenetelét azonban valami más döntötte el. Ekkor még az angolok és a hollandok is készek voltak a császári elképzeléseknek megfelelő békekötésre. A hágai és a gertruydenbergi tárgyalások után minden résztvevő előtt világossá vált, hogy ezeket a követeléseket csak akkor lehet elfogadtatni, ha a szövetségeseknek és elsősorban Ausztriának sikerül mélyen benyomulni Franciaországba és a békét Versailles-ban diktálni. Anglia 1709 végétől 1710 tavaszáig erre kész volt. Az 1709. szeptember 11-én Malplaquet-nél lezajlott csata azonban megmutatta, hogy nagyobb erőfeszítés nélkül a fenti elképzelés nem valósítható meg, azaz Angliának hatalmas összeggel kellene Ausztria hóna alá nyúlnia. Az újabb angol és német kutatások kimutatták, hogy ez pénzügyi kockázat nélkül nem ment volna.⁵ 1709-ig az angolok csak biztosíték ellenében adtak pénzt, vagyis addig nem kerestek rosszul a háborún. A győzelmet úgy, ahogyan azt újra és újra a császáriaknak megígérték, csak eleve veszteségre szánt összeggel lehetett volna kieroszakolni. Senki nem tudta azonban bizonyosra megmondani, hogy ezzel az összeggel aztán valóban elnyerhető-e a Franciaország feletti győzelem. Időközben ugyanis egy dolog nyilvánvalóvá lett: bármennyire megingott és törekeny is volt a francia uralom, a bajban Franciaország szívósabbnak és harcképesebbnek bizonyult, mint ahogy a szövetségesek optimista módon feltételezték. Jelentős pénzügyi kockázatra lett volna szükség, a toryk azonban, akiknek a szükséges pénzt elő kellett volna teremteniök, nem akartak kockáztatni. A kapcsolat Franciaországgal abban a pillanatban jött létre, amikor XIV. Lajos – felismerve az angol tétovázást – a szigetországnak kedvező kereskedelmi szerződést kínált, amely Spanyolországot a kereskedelmi politikában kiszolgáltatta. Ezzel

⁵Uo. – E. Schuhu: Handelstaat England. Das politische Interesse am Aussenhandel vom 16. bis ins frühe 18. Jahrhundert. 1969. 292. s.köv. – H. Kospach: Englische Stimmen über Österreich und Prinz Eugen während des Spanischen Erbfolgekriegs (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. LXXII. 1965. 50). – G. Holmes: British Politics in the Age of Anne. New York. 1967.

megszűnt az angolok hadbalépésének egyik legfontosabb oka. Most már csak idő kérdése volt, Anglia hogyan szakad el, hogy elszakad-e a szövetségesektől.

Az elszakadás nem volt egészen egyszerű. XIV. Lajost egy évtizeden keresztül az európai szabadság ellenségeként tüntették fel. A háború nem az európai egyensúlyért folyt, hanem a Franciaország felett kivívandó teljes győzelemért és a francia uralomnak a háborúban résztvevők érdekei szerinti visszaszorításáért. Angliában ezért röpirat-háború bontakozott ki, amely főként azzal foglalkozott, milyen mértékben vett részt Ausztria a háborúban. Ebben találták meg ugyanis az angolok befolyásolásának sarkalatos pontját. A háború nem saját hibájukból, hanem a szövetségesek hibájából nem vezetett eredményre. Jonathan Swift Magyarországra és a Rajnánál ki nem állított seregre vonatkoztatva mondhatta, hogy a császáriak saját költségükön a háború egész ideje alatt húszezernél több embert soha nem küldtek harcba. Mondhatni, ezt a háborút csak félvállról vették, abban bizakodva, hogy végsősoron az angolok majd gondoskodnak a Franciaország feletti győzelemről. Az egyre gyarapodó röplap-irodalom, amely valósággal ontotta a császár és a katolikus Ausztria elleni szemrehányásokat, megkönnyítette az angolok politikai irányváltoztatását, amely a császár 1711. április 17-i halálában újabb indokot talált. Ha hadbalépésüket azzal indokolták, hogy meg kell akadályozni Spanyolország és Franciaország XIV. Lajos egyik unokája alatti egyesülését, most azt mondhatták, megengedhetetlen, hogy ugyanilyen egyesülés Spanyolország és VI. Károly birodalmaként jöjjön létre. Egyszeriben újra érvénybe léptek azok a szabályok, amelyeket III. Vilmos állapított meg az európai egyensúlyra vonatkozóan, amelyeket azonban ő maga is elejtett a spanyol örökösödési háború kezdetén. Az említett egyensúlyi helyzet szabályai szerint a spanyol hatalom megosztása látszott az egyik legelfogadhatóbb megoldásnak, még akkor is, ha elismerik, hogy a pusztító háború után sem Franciaország, sem Spanyolország nem lesz abban a helyzetben, hogy az európai biztonságot fenyegetse.

Ezért nem volt jelentősége annak, hogy kevéssel I. József császár halála előtt megegyezés jött létre a magyarokkal. A magyarokkal kötött béke VI. Károly császárban azt az illúziót keltette, hogy most már Anglia nélkül is lehetséges lesz tovább folytatnia a háborút. Utrecht után azonban hamar megmutatkozott, hogy valójában nem volt ilyen lehetőség.

A birodalom nyugati határán megfigyelt, a magyarországi viszonyokkal lényegében összefüggő császári tétlenségnek I. József számára további következményei is voltak: nehéz helyzetbe került, mint a birodalom legfőbb védelmezője. Láttuk, hogy a császári udvar 1709-ben felszólította a mainzi választófejedelmet, hogy a birodalmi védővonal létrehozására vonatkozó követelést önállóan képviselje. Hollandiát meglehetősen zavarba hozta ezzel, mert egyrészt Hollandia megígérte, hogy ezt a követelést támogatja, másrészt azonban Heinsius tisztában volt azzal, hogy Franciaország számára ez a követelés a béke aligha leküzdhető akadálya lesz. Ezért Heinsius 1709 szeptemberében javaslatot tett a Nördlingeni Szövetség békekötés utáni fenntartására. Az elképzelés lényege, hogy a német tartományok holland segítséggel önálló hadsereget tartanának fenn és erődítményeket építenének, s így nyugaton a birodalmi védvonal nélkül, a császártól függetlenül hoznának létre védelmi rendszert. Heinsius és a kongresszusokon megbízottja, Rechteren gróf, ebben a birodalmi erődvonal pótlását látták. Lothar Franz von Schönborn és szövetségesei viszont úgy gondolták, a holland javaslat a nördlingeni ígéret alól való kibúvást jelenti. 1709-ben e félreértés miatt szakadtak meg a tárgyalások a hollandok és a német tartományok között. A sikertelen gertruydenbergi előzetes béketárgyalások után, 1710-ben a hollandok megismélték ajánlatukat, hogy a szövetségnek a béke idején való fenntartásával járulnak hozzá a birodalom nyugati határának biztosításához. Lothar Franz hozzájárult a tárgyalások felújításához, de szilárdan elhatározta, hogy ragaszkodik a birodalmi védvonal létrehozásához, úgy, ahogyan azt a Nördlingeni Szövetségben megígérte.

Ezek a tárgyalások I. József számára kényelmetlenné váltak. Függetlenül attól, hogy milyen eredményre vezetnek, a lényeg az volt, hogy Hollandia és a birodalmi tartományok között kapcsolat szövődött, s ez a császárnak nem lehetett közömbös. A westfaliai béke 8. cikkelye megengedte ugyan, hogy valamely birodalmi rend külső hatalommal szövetséget kössön, ha az nem irányul a császár és a birodalom ellen. Erre hivatkozott most a mainzi választófejedelem, aki erős védelmi szövetség élére képzelte magát. Szemére vetette a császárnak, hogy a spanyol örökösödési háború tíz esztendeje alatt gyakorlatilag semmit sem tett a nyugati határ biztosítására. A császár, aki aligha tudta ezeket a vádakot kivédeni, a birodalmi tartományok szorosabb együttműködését ajánlotta, de megtiltotta a szövetséget a tartományok és a hollandok között. A mainzi választó ragaszkodott saját álláspontjához, és újól

nagyon erőteljesen a westfalai béke határozataira hivatkozott, amelyek időközben többé-kevésbé a feledés homályába merültek. A császár birodalmi befolyása szempontjából szinte már veszélyes összeütközésre került sor, amikor József halála ebben a vonatkozásban is megváltoztatta a helyzetet. Lothar Franz a szükség órájában VI. Károly császárrá választásának fontosabb és leghatásosabb propagandistájává vált. Hollandia és a birodalmi szövetség közötti megállapodás ugyan 1711-ben létrejött, de a megváltozott helyzetben nem volt gyakorlati jelentősége.

Foglaljuk össze a mondottakat. A Rákóczi-szabadságharc I. József császár uralkodásának egyik központi kérdésévé nőtt. Ez akadályozta meg a császárt abban, hogy a spanyol örökösödési háborút Ausztria és a német birodalom történetének fordulópontjává tegye. Ha Ausztria megvalósíthatja célját, Közép-Európa központi hatalmává lép elő, még akkor is, ha József halála után Spanyolországot elveszíti. Különösen a császár német birodalmi helyzete erősödött volna meg, így Ausztria jelentősége nem a birodalmon kívül, hanem azon belül bontakozott volna ki. Hogy ez mit jelentett volna a későbbi európai fejlődés szempontjából, nem kell részleteznünk. Rákóczi kitartása Franciaország és az európai történelem szempontjából nagy jelentőségű volt tehát.

Felvetődik azonban az az elmondottakkal már közvetlenül nem összefüggő kérdés is, hogy mindez mennyiben volt Magyarország számára előnyös? Vajon 1705–1706-ban Rákóczi nem mulasztotta-e el az ország számára a nagy lehetőséget? Nem könnyű világosan felmérni, hogy mit érhetett volna el Magyarország. A tengeri hatalmak garanciájával történő megállapodást azonban minden mással szemben előnyben kellett volna részesíteni. 1706-ban Rákóczi nagy tételben játszott, és elkövette azt a hibát, amit előtte már a bajor választó, Miksa Emánuel is: hitt abban, hogy XIV. Lajos azt a néhány szövetségését, aki kitartott mellette, nem hagyhatja cserben.

XIV. Lajos soha nem tekintette Rákóczit egyenrangú félnek, akivel szemben elkötelezettséget érzett volna. Rákóczi emiatt nem vált soha az európai politika önálló alakjává. Politikájának jelentős következményei, ahogy láttuk, Magyarországnak nem váltak javára. Azt az érdemet azonban joggal igényelheti magának, hogy a Nagy Szövetség XIV. Lajos feletti győzelmét döntő módon akadályozta. Ha nincs Rákóczi, a francia hegemonia már a XVIII. század elején összeomlik.